

“МАТЧ СМЕРТІ” ТА ІНШІ ІГРИ КОМАНДИ “СТАРТ”: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Проведено історіографічний аналіз праць, які розповідають про матчі футбольної команди “Старт” в окупованому Києві влітку 1942 р.

Довгі десятиліття уявлення українського суспільства про німецьку окупацію вкладалися в чітко окреслені рамки радянської пропаганди, яка твердила, що з моменту приходу вермахту життя на окупованих територіях завмерло. Думка про те, що люди не лише мріяли, як “*під керівництвом мудрої компартії скинути ярмо неадекватних окупантів*”, але й намагалися фізіологічно вижити, ростили дітей, закохувалися, ходили до театрів, засмагали на міських пляжах, грали у футбол була сама по собі крамольною. Тому й так званий “*матч смерті*” обріс цілою низкою залізобетонних патріотичних міфів, серед яких не було місця інформації про цілий футбольний чемпіонат, який відбувся в окупованому німцями Києві.

У фондах Меморіального комплексу “*Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років*” зберігаються газети з повідомленнями про матчі “*Старту*” та афіша від 9 серпня 1942 р. Дані матеріали неодноразово використовувалися під час виставок, які розповідають про життя в окупованому Києві.

Науковцями Меморіального комплексу надаються консультації про матчі команди “*Старт*” вітчизняним та закордонним журналістам. Так, за підтримки працівників музею влітку 2012 р. каналом ВВС був знятий документальний фільм “*Історія ФК “Старт”*”.

Під час проведення Євро-2012 на теренах України Меморіальний комплекс відвідало понад 3 000 болільників з різних країн Європи. Одна з тем, яка їх цікавила - футбольні матчі у часи Другої світової війни.

Майже в кожній книзі, присвяченій київському “*Динамо*”, а іноді навіть у звичайних довідниках, є згадка про “*матч смерті*” 1942 р., до того ж щоразу силами авторів, вона обростає новими фактами. Але мало хто, окрім професійних дослідників, знає, що влітку 1942 р. в Києві командою “*Старт*” був зіграний не один, а десять матчів...

Вперше про команду “*Хлібозавод*” повідомила газета “*Нове Українське Слово*” 7 червня 1942 р. у статті “*Спорт*”: “...з дозволу штабткомісаріату та за сприяння управи поновлюється спортивне життя. Вже організоване перше товариство “*Рух*”, з’являються перші колективи на окремих підприємствах. Так, хлібозавод уже створив футбольну команду з краєвих гравців міста. 7 червня, в неділю, о 17.30 на стадіоні Палацу спорту (сучасний “*Олімпійський*” - В.Г.) відбудеться матч “*Рух*” - Хлібозавод, а о 14.00 - там само відбудеться гра команд штабної роти військово-повітряних сил і служби постачання однієї з дивізій...” [16].

Матч 7 червня був першою офіційною грою колишніх динамівців і футболістів “*Локомотива*” (об’єднаних у клубі “*Старт*”), які разом представляли “*Хлібозавод*”. У запеклому двобої вони перемогли футбольну дружину “*Рух*” з рахунком 2:0.

Згідно афіш, після цього матчу “*Старт*” до 16 серпня 1942 р. зіграв ще 9 матчів. Гру 21 червня “*Старт*” виграв з рахунком 7:1, розгромивши команду угорського гарнізону. 28 червня такою ж впевненою перемогою завершився двобій “*Старту*” із німецькими артилеристами. 5 липня 1942 р. на смарагдовому газоні зішлись дві українські команди - “*Старт*” і “*Спорт*”. Поединок завершився з рахунком 8:2. 17 липня 1942 р. відбулась зустріч команди “*Старт*” з “*арійцями*” зі збірної команди Імперських залізниць “*RSG*”. Цього разу стартівці “*на сухо розкатали*” представників “*вищої раси*” з рахунком 6:0. Наступного дня “*НУС*” вмістила статтю автора “*Л*” під назвою “*Футбол*”. У кінці статті було вміщено оголошення, що 19 липня 1942 р. на стадіоні “*Зеніт*” відбудеться футбольний поєдинок між командами “*Старт*” та угорської військової частини “*V.S.C. WAL*”. А вже через два дні, 21 липня, автор “*Р.Д.*” подав детальний звіт про матч з угорцями, в якому перемога була за “*Стартом*” 5:1.

26 липня “*Старт*” виграє у мадярської збірної “*GK Szero*” матч-реванш (саме так було зазначено в афіші до матчу) з рахунком 3:2. І лише після цього довгого футбольного шляху відбулося два матчі з командою “*Flakelf*”. Першу зустріч між українською і німецькою командами виграв “*Старт*” з рахунком 5:1. Програвши матч, німці на другу гру виставили збірну зенітників, льотчиків і техніків німецьких військових частин, що дислокувалися на Київському, Васильківському та Бориспільському аеродромах, зазначивши на афіші, що це матч-реванш. 9 серпня газета “*Нове Українське Слово*” подала стисле оголошення: “*Сьогодні, 9 серпня 1942 р. на стадіоні “Зеніт” о 5-й годині вечора відбудеться друга товариська зустріч крапцких команд міста “Flakelf” та хлібозаводу №1 - “Старт”...*” [17]. По місту було розклеєно афіші, де зазначалося, що “*Flakelf*” гратиме у посиленому складі. Про обставини цього матчу, деталі самої гри ми знаємо мало, а от драматургія гри, динамізм розвитку подій на полі стали загальновідомими, обрисши міфами та легендами, увійшли в історію під назвою “*матч смерті*”. Цю гру виграла стартівці з рахунком 5:3. А на 16 серпня був призначений ще один матч, проти “*Руху*”. Гра закінчилася перемогою “*стартівців*” з рахунком 8:0. Отже з 7 червня по 16 серпня 1942 р. “*Старт*” провів 10 матчів - 10 перемог забито 56 пропущено 11 м’ячів.

Спробуємо у даному дослідженні простежити зміни поглядів істориків та журналістів відносно футбольних матчів команди “*Старт*”.

Першим про розстріляних в окупованому Києві футболістів повідомив військовий кореспондент газети “*Известия*” Євген Крігер. Він у статті “*Так было в Киеве...*” 16 листопада 1943 р. описав життя киян при німцях зі слів очевидця Дмитра Орлова. Розстрілу футболістів приділив кілька рядків: “*Дмитро Орлов привів нас до іншої вулиці, Короленка, до будинку №31 або 33, де містилося гестапо і поруч гараж. Гараж під німецьким конвоєм будували юнаки, в яких була закохана вся молодь України. Цих юнаків знали в Москві, у всіх містах, де влаштувалися спортивні змагання, у Франції, де юнаків зустрічали оваціями. У них бачили молодість і силу Радянської країни. Це були гравці футбольної команди кийвського “Динамо”. Довгий час вони ховалися від німців. Треба було жити, рятуючись від голоду. Вони влаштувалися працювати на 1-й кийвський хлібозавод. Їх виявили німці, загнали в підвали гестапо. Орлов бачив, як вони будували під вартою гараж, потім їх змушували асфальтувати вулицю перед будинком гестапо. Коли робота була закінчена, всіх юнаків розстріляли. У Києві розповідають, що відомий всій країні воротар України Трусевич перед смертю піднявся назустріч німецьким кулям і крикнув: “Червоний спорт переможе!...”*” [24]. Але звертаємо увагу, автор повідомляє лише про динамівців і жодного згадки про команду “*Старт*” та про матчі в окупованому місті. Також зі статті не зрозуміло, за що були розстріляні спортсмени.

На це питання відповідає на наступний день 17 листопада невідомий кореспондент газети “*Кийвська правда*”. Автор зі слів в’язнів Сирецького табору, які були очевидцями подій, розповів, що “*...футболісти з’явилися на матч, як на бойове випробування. Вони вирішили: раз не вдається поки розбити німців на полі бою, ми поб’ємо їх на футбольному полі. З цією думкою вийшли на матч наші спортсмени ... Це був більше, ніж матч, це була сутичка між самозакоханими, пихатими насильниками і полоненими, але не підкореними радянськими людьми. Динамівці вціент розбили добірну німецьку команду. Десятки тисяч людей були свідками ганьби німців і торжества наших спортсменів ... Цей матч став останнім у житті динамівців. Їх відразу заарештували, а 24 лютого 1943 року на очах всього табору під час чергового масового розстрілу 42 людей вбили серед них і прославлених футболістів...*” [7].

І знову ж таки: За що розстріляли? Проти якої команди грали? З яким рахунком закінчилася гра?

Через дев’ять днів, 26 листопада, більш детальний опис футбольного життя подає у своїй статті “*Последний тайм*” кореспондент “*Советской Украины*”²¹ Петро Северов². Він зазначає, що перед матчем начальник Сирецького концтабору штурмбанфюрер СС Пауль Отто Радомські (Paul Otto Radomski - В.Г.) сказав: “*Ви будете биті, звичайно ... Жорстоко биті ... Чим енергійніше ви будете боротися, тим краще. Матч повинен бути цікавим. Наші переможуть. Пам’ятайте почуття міри. Я повторюю: німці повинні перемогти...*” [12].

Зі статті нам стає відомо, що кияни, ігноруючи настанови штурмбанфюрера СС, розгромили німців 5:0. Автор описує чомусь лише перший гол: “*Сильним косим ударом Кузьменко б’є по*

воротах. Воратар в розпачі опускає руки” [12]. Потім кореспондент зазначає, що відразу після гри динамівців відвезли в концтабір і поставили в шеренгу.

“З легкового автомобіля виходить Пауль Радомський (автор не правильно зазначає прізвище - В.Г.), нещадний, осоружний кат. Він зупиняється перед воротарем Трусевичем, довго дивиться на нього нерухомими туманними очима:

- Як ви посміли ... Я запитую ... як ви посміли ... перемогти? ... Значить, ви вирішили зганьбити в особі наших спортсменів німецьку расу? ..

Радомський витягнув пістолет:

- Наказую всім лягти обличчям вниз.

Гримнув перший постріл, другий, третій...” [12].

Скільки було розстріляно футболістів П.Северов не зазначає. Він лише вказує, що останній постріл був направлений на Миколу Трусевича. Останні слова воротаря, за версією кореспондента були: “І все-таки перемога буде за нами. Ви не уб’єте її, собаки, ми переможемо!” [12]. Як бачимо, нічого подібного зі словами з газети “Известия”. Закінчує статтю П.Северов словами: “Коли закінчиться війна, ми ще побачимо їх на київському стадіоні. У бронзі і мармурі вони стоятимуть живими серед живих” [12].

До закінчення війни теми київських футбольних матчів в окупованому місті більше не торкалися. Хіба що капітан київського “Динамо” Микола Махиня, відповідаючи на запитання кореспондента газети “Труд” про зміни в команді, буденно, однією фразою, немов перейшли в іншу команду, повідомив про смерть своїх товаришів: “Гітлерівці розстріляли воротаря Трусевича, захисників Кузьменка та Клименка” [23]. І жодним словом не згадав про четвертого розстріляного М.Коротких.

Нині з однієї статті в іншу переходять твердження, що відомий письменник Лев Кассіль першим увів в ужиток словосполучення “матч смерті” в газеті “Известия” за 1943 р. (у всіх публікаціях немає посилання на дату і місяць). Пошуки статті в архівах успіху не мали.

У результаті пошуків встановлено, що вперше вислів “матч смерті” з’явився в київській газеті “Сталинское племя” [1]. У ній друкувалася кіноповість “Матч смерті” в 10 номерах, автор - О.Борщаговський. В останньому номері редакція просить читачів надсилати свої відгуки про кіносценарій, написаний для “Мосфільма”. Пізніше цей же автор напише книгу “Тревожные облака” [2].

Отже, як бачимо, легенда про “матч смерті” з’явилася відразу після визволення Києва. У 1944 р. маховик радянської пропаганди відносно цього факту почав набирати обороти. Перші повідомлення у переважній більшості писалися посилаючись на перекази очевидців і без використання окупаційної преси та документів. Тому автори могли і не знати всієї правди про матчі команди “Старт”.

Більше про матчі “Старту” в окупованому Києві стало відомо наприкінці 50-х років минулого століття.

У 1957 р. побачила світ повість уже згадуваного Петра Северова в співавторстві з Наумом Халемським “Последний поединок” [21].

Саме у цій книзі вперше зустрічаємо назву іншої української команди в окупованому Києві - “Рух”. Як того вимагала радянська пропаганда, всі гравці цієї команди були подані в негативному світлі. Ось як описують автори суперника “стартівців”: “Згадуючи згодом гру з хвалькуватими молодчиками з “Руху” - їх тихаті пози перед початком гри, їх роззубленість і переляк уже після першої атаки, киян, Русевич (прототип Трусевича - В.Г.) не міг втриматися від посмішки...” [3, с.257].

Цікавою у книзі є також передмова братів Балакіних - Миколи, судді всесоюзної категорії, і Володимира - учасника матчу з німцями. Обидва в минулому гравці київського “Динамо”. Зокрема брати пишуть: “... Фашистські окупанти не могли пробачити нашим футболістам перемоги над командою “Люфтваффе”. Цьому “матчу смерті”, як справедливо назвали радянські люди зустріч київських спортсменів з “Люфтваффе” і присвячена повість “Останній поединок” Ми, старі футболісти, а один з нас є учасником цього трагічного матчу, знову пережили події того суворого часу, коли наші спортсмени продемонстрували високий радянський патріотизм і незламну волю до перемоги...” [21, с.5].

Як бачимо, В.Балакін, знаючи істину, не зміг її назвати. До того часу влада нарешті визначилася в політичній оцінці “матчу смерті” і офіційно звела міф в ранг істини. Немає сенсу поширюватися про ступінь недостовірності подій, викладених у повісті, вигадані епізоди. І все ж крізь них пробився паросточок правди: знищили не всю команду. У числі розстріляних - Русевич, Кузенко і Клишко. Прізвища легко вгадувалися - Трусевич, Кузьменко, Клименко. І знову не згадано Коротких. П.Северов та Н.Халемський також описують у книзі ігри між німецькими та угорськими командами в окупованому Києві. А це свідчить, що про футбольні матчі в окупованій столиці України літа 1942 р. вони знали уже більше, ніж їх попередники. Важливе місце в розповіді про футбольні матчі в окупованому Києві займає книга А.Кузнецова “Бабин Яр”, яка вперше була опублікована в журналі “Юність” в 1966 р. Матчам “Старту” у праці присвячений окремий розділ “Футболісти “Динамо”. Легенда і вигадка”. Розповівши легенду про “матч смерті”, Анатолій Кузнецов також наводить факти, які ставлять під сумнів її існування. Свої слова автор підтверджує цитуванням газети “Нове Українське Слово”. А.Кузнецов першим на основі матеріалів газети “Нове Українське Слово” розповів, що влітку 1942 р. командою “Старт” було зіграно кілька матчів. А свої роздуми про футбольні матчі автор підсумовує: “...Моя тенденція - у викритті всякого насильства, всяких вбивств, будь-якої неповаги та знущання над людством... Але незалежно від поглядів, за повну ДОСТОВІРНІСТЬ всього написаного я повністю відповідаю як живий свідок...” [9, с.222].

Отже, не зважаючи на введення в обіг значної кількості документів, які розвінчували легенду про “матч смерті” до останнього року існування СРСР міф продовжував існувати.

Значні зміни у висвітленні гри мільйонів у окупованому Києві відбулися з розвалом СРСР. Слід відзначити, що правдиве відображення матчів команди “Старт” притаманне як українським, так і зарубіжним історикам.

У 1995 р. на шпальтах журналу “Футбол” була надрукована стаття “Гаряче літо сорок другого...” журналіста Г.Кузьміна [10, с.3-7]. У ній автор на основі спогадів Макара Гончаренка спробував відтворити картину футбольного життя в окупованому Києві влітку 1942 р.

Розповідаючи про матчі команди “Старт” в окупованому Києві, М.Гончаренко підсумував: “...Ніхто нас потім не заарештовував. Ми спокійно покинули стадіон, хоча атмосфера навколо панувала напружена. “Рух” вже давно домагався реваншу з нами. Ми всіляко відтягували цю зустріч, посилаючись на інші, але після дев’ятого серпня німці вгамувалися, їм, видно, набридло програвати, і ми вирішили втихомирити рухівців, які хизувалися численними перемогами над якимись заштатними військовими командами. Всипали ми “Руху” від душі, на повну - 8:0. Було це 16 серпня...” [10, с.6].

Це перше знайдене повідомлення про матч, який був зіграний уже після “матчу смерті”.

Підтвердив спогади М.Гончаренка про матч 16 серпня проти команди “Рух” у своєму інтерв’ю Владлен Путістін, син учасника матчів літа 1942 р. Михайла Путістіна. Розповідь Владлена була надрукована у газеті “Бульвар” у серпні 2002 р. [15, с.13]. На запитання журналіста, чи були заарештовані гравці “Старту” після матчу 9 серпня, Владлен Михайлович відповів: “Тоді поцастило. Останній матч команда хлібозаводу зіграла з “Рухом” 16 серпня. Накидали поліцаям від душі - 8:0... А через два дні розпочалися арешти...” [15, с.13].

Одним з перших істориків незалежної України до теми футбольних матчів в окупованому Києві звернулася Т.Євстаф’єва. У 2002 р. у збірнику “Київ і кияни” була надрукована її стаття “Футбольні матчі 1942 року в Києві” [4]. Дослідниця вперше спробувала проаналізувати загальну кількість матчів зіграних командою “Старт” влітку 1942 р. та встановити результати ігор.

У 2005 р. світ побачила книжка краєзнавця А.Коломійця “Правда о “матче смерті” 1942 г. в Киеве” [8]. У ній автор на основі публікацій газет “Нове Українське Слово” та “Последние новости” спробував поррахувати кількість зіграних матчів командою “Старт” та встановити точні рахунки цих ігор. Цінність дослідження А.Коломійця полягає в тому, що він подає цитати з вище згаданих газет.

Але в результаті проведеного аналізу А. Коломієць прийшов до дещо інших результатів ніж у 2002 р. Т.Євстаф’єва (див. табл.1).

Дані подані дослідницею Т. Євстаф'євою [4].			Дані подані головою Українського товариства колекціонерів-футболістів А. Коломійцем [8].		
Суперник	Дата	Рахунок	Суперник	Дата	Рахунок
Рух	7.06.1942 р.	7:2	Рух	7.06.1942 р.	2:0
Збірна угорського гарнізону	21.06	6:2	Збірна угорського гарнізону	21.06	7:1
			Збірна німецької артчастини	28.06	7:1
Румунська команда	5.07	11:0	Спорт	5.07	8:2
			RGS-1 збірна залізничників	12.07	6:0
Німці RGS збірна залізничників	17.07	6:0			
Угорці MBG WL	19.07	5:1	MSC "Wal"	19.07	5:1
MBG WL матч-реванш	26.07	3:2	GK «Szero» збірна угорських частин	26.07	3:2
«Flakelf»	06.08	5:1	«Flakelf»	06.08	5:1
«Flakelf»	09.08	5:3	«Flakelf»	09.08	5:3
Рух	16.08	8:0	Рух	16.08	8:0
9 матчів		56:11	10 матчів		56:11

У 2006 р. світ побачила книга “Чи був “матч смерті?” Документи свідчать” [18]. Її автор - В.І.Пристайко, відомий юрист, у минулому заступник голови Служби безпеки України. У своєму дослідженні, він спираючись на раніше невідомі широкому загалу документальні джерела, виявлені ним в архівах, використавши свою кваліфікацію правника, спробував об’єктивно відтворити перебіг футбольних матчів команди “Старт” в окупованому Києві та долі героїв. Всі документи, на які автор посилається в аналітичному дослідженні, викладені у додатках. Це дає змогу пересічному читачеві самостійно дати оцінку подіям літа 1942 р. в окупованому Києві.

Книга цікава тим, що у ній вперше було подано автором 9 афіш до матчів команди “Старт” та значна кількість документів з Державного архіву Київської області, Галузевого державного архіву СБУ, Центрального державного архіву громадських об’єднань України. Володимир Ілліч вперше у світлі документів відобразив листування прокуратури Гамбурга (Німеччина) та Галузевого державного архіву СБУ щодо розстрілу футболістів команди “Старт”.

У січні 2007 р. в російській газеті “Спорт-експрес” була започаткована серія “Літопис Радянського футболу”. У цій серії автор Аксель Вартанян досліджував історію радянських футбольних команд з 1936 до 1957 р. Четверта та п’ята частина розділу присвяченого футболу в роки Другої світової війни розповідають про матчі команди “Старт” в окупованому Києві [12; 13; 14]. Журналіст у нарисах провів короткий історіографічний аналіз зародження та розкручування міфу про “матч смерті”. Також А.Вартанян одним з перших піддав сумніву інші легенди, які стосувалися команди “Старт”. Зокрема, чому вони грали у червоних футболках, як до українських гравців відносилися рефері матчів, хто грав більш грубо.

У 2008 р. було надруковане чергове дослідження Т.Євстаф’євої [5]. У своїй статті автор розповідає про долі арештованих гравців команди “Старт”.

Своєрідним продовженням нарису А.Вартаняна стала стаття Є.Панкратова у газеті “Совершенно секретно. Футбол” [22, с.12-15]. У ній журналіст виклав свою думку відносно всіх легенд, які пов’язані з командою “Старт”. Та на основі існуючих джерел дійшов наступних висновків:

- матч 9 серпня не був єдиним в окупованому Києві. Є.Панкратов щодо кількості матчів та результатів погоджується з краєзнавцем А.Коломійцем;

- жодного разу у київських матчах 1942 р. не використовувалася назва команди “Динамо”. У першій грі була назва “Хлібзавод” у наступних дев’яти “Старт”. У складі “Старта” грали лише троє з діючих гравців “Динамо”;
- було зіграно чотири матчі проти німців і по три проти угорців і українців;
- нині не існує жодного офіційного джерела, яке б вказувало остаточний рахунок так званого “матчу смерті”. Загальновідомий рахунок 5:3 взято з розповідей очевидців;
- “стартівці” грали у червоних футболках лише тому, що інших знайти в окупованому Києві не змогли;
- на всіх матчах рефері були німецькі. Головним завжди був обер-лейтенант Ервін. Він судив матчі завжди об’єктивно. Ніякої грубості з боку суперників “Старту” не було;
- ніяких установок на програш з боку німецької влади жодного разу не було;
- нікого після матчу 9 серпня не арештовували. 16 серпня команда “Старт” на матч проти “Руху” вийшла у самому бойовому складі і перемогла 8:0;
- дійсно пізніше було проведено арешти гравців “Старту” і четверо з них, Трусевич, Кузьменко, Клименко та Коротких були страчені, але їх смерті не пов’язані з перемогами на смарагдовому полі [22, с.12-15].

У цей же період з’явилася книга В.Сабалдири “Прихований матч” [20]. У ній автор виклав свій специфічний погляд на події, пов’язані з гравцями “Старт”. Цінність монографії полягає у тому, що лише у ній розповідається про долю Ю.Чернеги, гравця “Старту”. З виходом книги стало відомо, що він загинув у радянському таборі у 1947 р.

У 2010 р. у видавництві “Фоліо” була видана книга Г.Кузьміна “Были и небыли нашего футбола” [11]. У ній невеликий розділ присвячений подіям футбольного життя в окупованому Києві улітку 1942-го. Але відразу слід сказати, що у книзі немає жодного посилання на джерела. Крім того, розділ про команду “Старт” повторював всю інформації подану журналістом у статті “Гаряче літо сорок другого...” у журналі “Футбол”.

У 2012 р. відразу дві книги побачили світ, у яких порушується тема “матчу смерті”. Перша з них “Український футбол. Легенди, герої, скандали в спорах “хохла” и “москаля” [19]. У ній головний редактор журналу “Футбол” А.Франков присвятив подіям, пов’язаним з командою “Старт” цілий розділ. За словами автора, відразу планувалося, що це буде дещо змінена стаття Є.Панкратова з газети “Совершенно секретно. Футбол”. Але у зв’язку з виходом на екрани художнього фільму “Матч” довелося вдаватися у подробиці. Артем Франков ще раз переповів усі легенди, які пов’язують з командою “Старт” та виклав свою думку щодо них [19].

Друга книга - це дослідження кандидата історичних наук Володимира Гінди “Український спорт під нацистською свастикою (1941-1944 рр.)” [3]. У ній п’ятий розділ має назву “Матч смерті” крізь призму десятиліть”. Автор вирішив не переповідати в черговий раз всі легенди щодо команди “Старт” та “матчу смерті”, а провів ґрунтовний історіографічний та джерелознавчий аналіз стосовно гри мільйонів у окупованому Києві. Свій вибір В.Гінда пояснює наступним чином: “...В останні роки про “матч смерті” написано так багато, що здивувати читача чимось просто неможливо. Та й для чого це робити, коли, на моє переконання, всю правду про поєдинок, спираючись на факти вже розповіли...” [3, с.243].

На початку 2013 р. світ побачив результат спільної роботи Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років” та Інституту історії України НАН України - науково-документальне видання “Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення” [6]. У ній дослідники В.Гінда та В.Третяк свою статтю присвятили спортивному життю в окупованому Києві, зокрема футбольним змаганням. Після розповіді про так званій “матч смерті” автори дійшли висновку: “Навіть наявні аргументи не переконали прихильників радянської легенди в її несправедливості: надто вже гарною, а головне, сильно та вміло розтиражованою в радянських ЗМІ та художній літературі вона була. Багатьом людям, що по суті, виростили на ній, важко змиритися з фактом, що “матчу смерті” не було...” [6, с.105].

В результаті проведеного історіографічного аналізу бачимо, що основи майбутньої легенди про “матч смерті” були закладені відразу по визволенню Києва від гітлерівських загарбників.

У 1943 р. маховик радянської пропаганди почав на повну розкручувати цей міф. Хоча у повідомленнях Надзвичайної державної комісії з виявлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх союзників та в книзі К.Дубини немає жодної згадки про “*матч смерті*” в окупованому Києві. Слід зауважити, що перші повідомлення про ігри “*Старту*” писали на основі переказів очевидців та без використання джерел, а тому вони не мають історичної важливості. Окремі дослідники вважають, що всі, хто писав про “*матч смерті*”, знали правду, але не хотіли її писати. Проте ми погоджуємося з істориком В.Гіндою, що це не так.

Дещо змінилася ситуація у висвітленні матчів команди “*Старт*” у 50-60-х роках ХХ ст. Саме у цей час вперше прозвучали назви команди суперників “*стартівців*”. А письменник А.Кузнецов навіть вперше поставив під сумнів сам міф про “*матч смерті*”.

Значні зміни відбулися у висвітленні матчів “*Старту*” з розвалом СРСР. Саме з кінця 1990-х років почали друкуватися джерела, які розповідають про матчі команди “*Старт*”. Врешті-решт була порахована кількість матчів й встановлено результати ігор та розвінчано значну частину легенд, пов’язаних зі “*стартівцями*”.

Проте на сьогодні не існує досить повного видання, де були б зібрані всі доступні нині документи та спогади. Але в цьому плані здійснюється робота як істориками, так і спортивними журналістами. Не залишаються осторонь цієї проблеми і науковці Меморіального комплексу.

1. *Борщаговский А.* Матч смерти / А.Борщаговский // Сталинское племя. - 1946. - 24 августа. - №164. - С.4.
2. *Борщаговский А.* Тревожные облака / А.Борщаговский. - М., 1984. - 162 с.
3. *Гінда В.* Український спорт під нацистською свастикою (1941-1944 рр.) / В.Гінда. - Житомир: Руга, 2012. - 500 с.
4. *Євстаф'єва Т.* Футбольні матчі 1942 року в Києві / Т.Євстаф'єва // Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції (Музей історії міста Києва). - К.: Київ, 2002. - Вип.2. - С.34-40.
5. *Євстаф'єва Т.* З історії спортивного життя в окупованому німцями Києві (футбольні матчі 1942 р.) / Т.Євстаф'єва // Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей 3-ї Всеукраїнської наукової конференції. - К.: Зовнішторгвидав України, 2008. - С.50-52.
6. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс “національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років”; редкол.: Л.В.Легасова (кер. проекту) та ін. - К., 2012. - 504 с.
7. Київська правда. - 1943. - 17 листопада.
8. *Коломиец А.* Правда о “матче смерти” 1942 года в Киеве / А.Коломиец. - К., 2005. - 42 с.
9. *Кузнецов А.* Бабий Яр / А.Кузнецов. - К.: “Саммит-Книга”, 2008. - 368 с.
10. *Кузьмин Г.* Горячее лето сорок второго... / Г.Кузьмин // Футбол. - 1995. - №13. - С.7-10.
11. *Кузьмин Г.* Были и небыли нашего футбола / Г.Кузьмин. - Харьков: Фолио, 2010. - 315 с.
12. Летопись советского спорта. Футбол в годы войны. Часть четвертая. Миф о “матче смерти” // Спорт-экспресс. - 2007. - 2 февраля.
13. Летопись советского спорта. Футбол в годы войны. Часть пятая. Миф о “матче смерти” // Спорт-экспресс. - 2007. - 9 февраля.
14. Летопись советского спорта. Футбол в годы войны. Часть пятая (продолжение). Миф о “матче смерти” // Спорт-экспресс. - 2007. - 16 февраля.
15. *Николаенко Т.* Сын участника “матча смерти” Владлен Путистин: Даже через десятки лет на юбилеях “динамо” генералы спрашивали уцелевших футболистов: “Почему четверых расстреляли, а вы остались живы?” / Т.Николаенко // Бульвар. - 2002. - Август. - №32.
16. *Нове Українське Слово.* - 1942. - 7 червня.
17. *Нове Українське Слово.* - 1942. - 9 серпня.
18. *Пристайко В.І.* Чи був “матч смерті”? Документи свідчать / В.І.Пристайко. - К.: ЕксОб, 2006. - 176 с.
19. *Рабинер И.* Украинский футбол. Легенды, герои, скандалы в спорах “хохла” и “москаля” / И.Рабинер, А.Франков. - М.: Астрель, 2012. - 510 с.
20. *Сабалдир В.П.* Прихований матч: аналітична повість / В.П.Сабалдир. - К.: Майстерня книги, 2009. - 276 с.
21. *Северов П.* Последний поединок / П.Северов, Н.Халемский. - М., 1959. - 255 с.
22. Совершенно секретно. Футбол. - 2009. - №4.
23. Труд. - 1944. - 6 апреля
24. Фонди Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років”. - КН-145143. - Г-51877.

Гедз В.А. “Матч смерті” и другие игры команды “Старт”: к историографии проблемы
Проведен историографический анализ работ, которые рассказывают о матче футбольной команды “Старт” в оккупированном Киеве летом 1942 г.